

НЕКЛАСИЧНІ ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

С. РАБІНОВИЧ

*доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

Плюралізм історичних та сучасних різновидів юснатуралізму дає змогу визначити природно-правовий підхід у правознавстві лише у гранично загальному вигляді — як особливий спосіб філософсько-теоретичного пояснення джерел і основ існуючої соціонормативної реальності, а також її оцінювання. Цей підхід характеризується постановкою низки морально-правових, політико-правових, соціально-етичних, етико-теологічних проблем, заснованої на розрізненні об'єктивованих форм права, з одного боку, та їхніх сутнісних і ціннісних основ і правових ідеалів, з іншого. Серед його загальних ознак передусім виокремлюються надання безпосередньо регулятивного та пізнавального значення нематеріальним явищам (правовим ідеалам, «духу права», призначенню соціальних інститутів тощо) або ж недержавно-юридичним чинникам соціально-емпіричного плану (зокрема, людським потребам, «природі людини»), а також оцінювання, засноване на позалегістських (світоглядно-моральних, морально-політичних тощо) критеріях.

Починаючи з 1990-х рр., в українському правознавстві з'являються праці, в яких природно-правові підходи стають не лише предметом критичного розгляду, як це мало місце в радянський період, але й філософсько-світоглядним та теоретико-методологічним підґрунтям осмислення проблем правового буття. Серед публікацій цього періоду слід назвати, зокрема, роботи В. Бачиніна [1], О. Костенка [2], О. Мироненка [3], П. Рабіновича [4].

Згодом з'являються й інші праці, в яких здійснюється поглиблена розробка означених проблем з активним використанням філософського інструментарію, зокрема й природно-правового характеру (А. Козловський, С. Максимов, О. Стівба), досліджуються аксіологічні й гносеологічні аспекти правової проблематики (О. Бандура), здійснюється філософське та історико-теоретичне осмислення природного права (С. Головатий, С. Сливка), розкривається діалектика духовних та матеріальних основ природних прав людини (О. Івакін), пропонуються соціально-філософські й психологічні інтерпретації права та справедливості (О. Мережко), розглядаються державно-юридичні аспекти проблем праворозуміння, верховенства права, дихотомії духу і букви права

© С. РАБІНОВИЧ, 2012

(Т. Дудаш, М. Козюбра, С. Шевчук та інші), здійснюються спроби переосмислити юснатуралізм з позицій інтегрального праворозуміння (С. Тімуш) тощо.

Представлені в пострадянській українській філософії права побудови відображають відмінні з методологічного погляду типи природно-правових підходів. Так, переважна більшість поглядів може бути віднесена до онтологічних різновидів юснатуралізму, тоді як у концепції С. Максимова представлений сучасний деонтологічний підхід.

Інтерпретації, розроблювані на основі натурфілософської парадигми, відображаються в поглядах С. Головатого, О. Івакіна, О. Костенка, М. Костицького, С. Сливки. До спільних моментів, присутніх у розглянутих концепціях, належить, зокрема, низка моністично-правових ідей, які беруть витоки із класичного юснатуралізму. Ідея єдності Всесвіту, живої та неживої природи, матерії і духу, звідки випливають універсальні об'єктивні закономірності (М. Костицький), закон справедливості (А. Козловський), закони природи (О. Костенко, С. Сливка) чи природне право людини (О. Івакін).

Натомість неklasичні підходи до осмислення природного права стають основою його трактувань із позицій принципу інтерсуб'єктивності, в яких здійснюється спроба подолати антитезу матеріального та ідеального, суб'єктивного й об'єктивного в праві, правового буття і правової свідомості. До цієї групи належать: концепція «правової реальності» С. Максимова, в якій корелятом природного права виступає процедурна норма аргументативного дискурсу; онто-гносеологічна інтерпретація справедливості як природно-правової категорії в межах концепції «права як пізнання» (А. Козловський); трактування «буття-справедливим» як одного із фундаментальних модусів людського буття в концепції «правової ситуації» О. Стовби та осмислення ним права як події взаємно-зустрічної автентичної маніфестації ситуативної сутності людей у їхньому бутті-як (концепція «права ества»).

З огляду на обмежений обсяг статті предметом подальшого розгляду будуть деякі найбільш, на наш погляд, значущі з представлених у сучасній філософсько-правовій думці України природно-правові концепції неklasичного спрямування [докладніше див.: 5, с. 253–297]. Метою аналізу буде виокремлення методологічних відмінностей у стратегіях осмислення низки феноменів, які, з урахуванням особливостей їхнього трактування, можуть обґрунтовано вважатися природно-правовими (права, справедливості, прав людини).

1. Безсумнівним впливом сучасних природно-правових підходів позначена концепція С. Максимова [6]. Справедливість визнається тут вираженням сутності права; смисл справедливості як основної правової цінності виражається у «ствердженні власної свободи і визнанні свободи інших» [6, с. 278], що співзвучне із відомими філософсько-правовими положеннями І. Канта.

Слід відзначити зв'язок розглядуваного різновиду праворозуміння не лише із сучасними (екзистенціалістсько-феноменологічна й комунікативна філософія), але також із класичними природно-правовими концепціями. До останніх належать, зокрема, ідея людства як моральної спільності, в основі якої лежать певні антропологічні факти; принцип відповідності між суб'єктивно-моральнісними й об'єктивно-моральними вимірами справедливості; визнання справедливості нормативно-інституційним вираженням вимоги моральності,

згідно з якою досконалість здійснюється «задля неї самої», а не виступає інструментом для досягнення інших цілей; визнання її джерелом категоричних імперативів та головним моральним критерієм оцінки діяльності правителів і кінцевою метою діяльності політико-правових інститутів [6, с. 279–280, 287, 292–294]. Розглядаючи принцип справедливості з позицій врівноважування правових цінностей, вчений зазначає, що «феномен права як особливого ставлення до іншого конститується взаємопереходами між «Я» та «цілим», між персональними та інституційними аспектами людського буття, хоча й при пріоритеті персонального» [6, с. 277]. Такий підхід співзвучний насамперед із західноєвропейською правовою традицією, з її індивідуалістично-лібертарними інтенціями. Про це свідчить і ідея забезпечення «максимально можливої всезагальної міри свободи для розвитку відповідної сфери суспільного життя» [6, с. 290], розглядувана як іманентна мета права.

Звісно, гуманістичного значення цінностей свободи і прав людини не можна применшувати. Однак зауважимо, що лібералістичні цінності, активне просування яких у соціальну практику є однією з прикметних особливостей посттоталітарних («транзитивних») суспільств, самі повинні ставати предметом критичної оцінки. Як небезпідставно наголошують прихильники комунітаристського праворозуміння, справедливість є соціальною цінністю, конституційованою не в абстрактному просторі міжсуб'єктних відносин, але в просторі конкретних спільнот (культурних, релігійних, етнічних тощо) [див.: 7]. Матеріальними критеріями справедливого балансу між персоналістичними й холістськими соціальними цінностями мають бути, як видається, потреби конкретних суспільних груп («спільнот») як тих осередків, в яких лише й можливі реальні становлення, існування і розвиток особистості. Тут виникає проблема співвідношення універсально-цивілізаційного та національно-культурного в праві, котра, як слушно зауважує С. Максимов, є особливо актуальною для України [6, с. 301–302]. На наш погляд, така актуальність зумовлюється необхідністю перебороти історичне домінування візантійської традиції, на яку слушно вказує автор розглядуваної концепції [8, с. 133].

Обстоюючи взаємну доповнюваність універсалістського й партикуляристського підходів із позицій комунікативної «етики дискурсу», вчений надає нормативний пріоритет першому. Таким чином, основна процедурна норма аргументативного дискурсу — рівні права і загальна відповідальність — виявляється «трансцендентально-прагматичним корелятом ідеї прав людини (природного права)» [6, с. 298–299].

2. У концепції А. Козловського спільним моментом із розглянутою вище концепцією є зорієнтованість на подолання крайнощів філософсько-правових парадигм позитивізму та юснатуралізму. Вчений визнає природно-правовий підхід більш виваженим, аніж позитивістський, в аспекті оцінки ролі цінностей у правовому розвитку, а також приєднується до тези про те, що «догма є лише моментом у розвитку права, природне право є самою сутністю права, його духом, глибинною основою і пізнавальним джерелом розвитку» [9, с. 14, 16]. Поняттєвим відповідником природного права тут виступає «справедливість, вкорінена в самому бутті» [9, с. 14].

До природно-правових можуть бути віднесені положення, по-перше, про «апріорно прийнятну сутність права» як передумову правового пізнання [10, с. 44; див. також: 11]. По-друге, про загальну вкоріненість права як справедливості у бутті й, зокрема, в бутті соціально-правовому, про зумовленість норм права глибинними правилами і принципами реальності (тобто її закономірностями. — С. Р.), неприйняття яких загрожує «знищенням і перетворенням у небуття» [10, с. 35]: «У світі діє абсолютний, онтологічний закон справедливості, і становище будь-якого суб'єкта в цьому світі є відображенням адекватності врахування ним цього (...) закону.., є санкцією, застосованою до цього принципу духовно-матеріальної єдності самим буттям» [9, с. 15]. По-третє, про справедливість як один із визначальних гносеологічних принципів права, а також про відмежування «істинно справедливого права» від іншого (вочевидь, неістинно, лише позірно справедливого) права: «Суспільство настільки правове, наскільки справедливе, настільки справедливе, наскільки воно екзистенціальне» [10, с. 34]. Зрештою, відзначимо визнання автором духовно-трансцендентної та екзистенціально-персоналістичної природи права. Право є дух і інтелект, а не інтереси, хитрість, сила, лицемірство і демагогія. «Людина лише тією мірою погоджується на право, якою воно здатне трансцендувати, не тільки придушувати людину, а й робити людину людиною» [10, с. 34].

Методологічною особливістю концепції А. Козловського є її, так би мовити, «гносеологічність»: «Аутентично справедливе право може існувати тільки у формі пізнання, пізнання ж постає найрелевантнішою формою існування права як справедливості» [9, с. 13]. «Механізм, що забезпечує справедливість норми, а саму справедливість робить нормативною, це — процес пізнання». Звідси «істина і справедливість зливаються в єдиному процесі функціонування права» [10, с. 32, 37], пізнання трактується як форма самореалізації права. Такий підхід зумовлює, по-перше, наголос на особливій ролі методу у правопізнанні, по-друге, акцентування герменевтичних та логіко-гносеологічних моментів у праві, процесуальних та динамічних аспектів розуміння правової істини, відкритості і динамізму самого права [9, с. 42–44].

Водночас слід зауважити, що обстоювана А. Козловським форма екзистенціального праворозуміння залишає відкритими низку питань як гносеологічного, так і соціально-змістовного плану. Серед них передусім питання критеріїв істинності й хибності правового пізнання, істинності й неістинності права. Якщо справедливість зрештою постає як формула, соціальний зміст якої пізнається у відмінних суспільних умовах суб'єктами з різними суспільними інтересами, тоді в який спосіб можна відмежувати справедливість від несправедливості, а право від неправда? Якими є матеріальні (зокрема, ціннісно-матеріальні) критерії такого відмежування, якщо такі існують? Чи є підстави вважати таким критерієм, зокрема, так званий національно-гносеологічний принцип права, згідно з яким «як нація тлумачить своє право, так і право репрезентує свою націю» [10, с. 33]? Адже у разі ствердної відповіді на останнє запитання критерій істинності залишається, по суті, соціолого-позитивістським та релятивістичним. Що ж саме тоді слід віднести до абсолютного в правовому пізнанні, окрім безспірного існування логіко-гносеологічних та герменевтичних закономірностей та іманентних властивостей цього проце-

су, — ось питання, яке належить до найбільш фундаментальних проблем сучасного праворозуміння.

3. У концепції О. Стовби правова проблематика осмислюється з позицій екзистенціалістської фундаментальної онтології [12]. Автор наголошує на незалежності змін правових статусів людини від знання самого носія цього статусу про це: «навіть якщо злочинця ніколи фактично не викриють, від цього він не перестане «бути-злочинцем»; «у фундаментальних модусах буття-вільною та буття-відповідальною людині стає доступним право: подія вільно-відповідального усвідомлення наказу як «казання-на» відповідний спосіб співіснування, який не дає поставити іншого у його можливостях під удар, збити з пуття тощо» [13, с. 112–113].

Буття-справедливим як «промова права» полягає в тому, щоб, відповідно до самої специфіки людського буття, артикулювати існуюче як воно є (справжній статус осіб), було (фактичні обставини) чи має бути (правові наслідки). В іншому випадку пануватиме несправедливість, коли злочини називаються правомірними діями, а правомірні дії правопорушеннями і справедлива міра між вчинками та їх правовими наслідками буде невідворотно загублена» [13, с. 112–113]. Таким чином, онтологічні модуси буття-вільним, буття-відповідальним та буття-справедливим виступають формами своєрідного екзистенційного «природного права» (у термінології автора — «права ества»).

Такий підхід до осмислення права творчо розвиває досягнення західноєвропейської філософсько-правової думки, демонструючи їхню евристичну значущість. Водночас слід вказати й на окремі дискусійні моменти пропонованої концепції. Так, по-перше, відхід від субстанціонального визначення того, чим є право, тут виявляється не реалізованим цілком послідовно: адже, звертаючись до способу буття людини у правовій ситуації й уникаючи визначення права через традиційні юснатуралістичні ознаки «справедливого», «правильного» тощо, дослідник, однак, вимушений послуговуватися поняттями з принципово аналогічним смисловим навантаженням («відповідного», «справжнього» та «істинного»). Отож, підспудно правове виявляється пов'язаним із тими смислами (смисловими формами, структурами), які в феноменолого-герменевтичній інтерпретації виступають еквівалентами ідей справедливості, справжнього та істинного права тощо. Однак, по-перше, спирання на такі смисли не дозволяє уникнути певного конвенціоналізму в розумінні права, принаймні як мовчазного конвенціоналізму «очевидних» смислів. По-друге, залишаються відкритими питання про специфічні відмінності права від моралі. «Правові статуси» потребують розмежування з іншими соціальними статусами, зокрема нормативними статусами, що існують у межах суспільної моральності/моралі, а концепція «наказу» — відмежування від велінь імперативної моралі. Таке розмежування навряд чи може бути здійснене на власне онтологічному рівні, без використання емпірично-орієнтованих, зокрема соціологічних, підходів. (З огляду на обмежений обсяг публікації поза межами розгляду тут залишилися концепція «права ества», аналізу якої ми присвятили окремий нарис [див.: 14]).

Визнання суттєвої зумовленості результатів правового пізнання від засобів, використовуваних у цьому процесі, трансформує класичні уявлення про онтологію права, яка постає онтологією правового пізнання. При цьому, однак, поза

межами розгляду можуть залишитися закономірності того соціально-емпіричного буття, в якому вкорінені закони справедливості.

4. Спробою до певної міри уникнути цього є концепція О. Мережка. Право тут виступає, з одного боку, продуктом і функцією соціально-психологічної еволюції, з іншого ж боку, у ньому присутній надчасовий аспект, який надає йому як еволюційному процесу «цілісність та єдність і дозволяє нам визначати право саме як право, а не як просту сукупність його станів у кожний окремий момент часу» [15, с. 151].

Грунтуючись на ідеї єдності людства як «трансцендентального суб'єкта», О. Мережко розвиває моністичну природно-правову онтологію права [15, с. 148–149, 151, 152]. «Право в силу своєї онтологічної і гносеологічної єдності постає як право людства (*jus humanitatis*). Міжнародне і національне право, приватне і публічне право є лише відгалуження цього єдиного органічного Права» [15, с. 150]. Вочевидь, тут йдеться радше про обстоювану ще кініками і стоїками ідею людства, аніж про емпіричне людство, правові системи якого нині виявляють спільність далеко не в усіх своїх принципах, інститутах та галузях.

Проявом надчасовості права є ідеал справедливості, щодо якого право виступає постійним цілеспрямованим рухом: «право це справедливість в дії, а справедливість — це право в ідеї» [15, с. 152]. Справедливість же, «так само як і істина, знаходиться по той бік знання», вона не може бути виражена в термінах дискурсивного знання, відкриваючи себе в людині інтуїтивним шляхом. Вона виступає чимось «апофатичним», таким, що не піддається опису в позитивних термінах. Справедливість є не іманентною, а трансцендентною світові. З огляду на це «право живе лише тоді, коли воно намагається вийти в позамежне і злитися зі справедливістю, коли воно трансцендує в напрямку справедливості» [15, с. 152–153]. Право існує тільки як рух до недосяжного ідеалу надчасової справедливості. Зазначимо, що в цьому пункті розглядувана концепція, подібно до концепції «права як пізнання», прагне відобразити складність правової реальності, показати право як суперечливу взаємодію суцього і належного, як процес та як постійну спрямованість на пошук істини, «істиннісність». «Стаючи істинним, право зраджує істинності й перестає бути справедливим. Право може бути тільки істиннісним» [10, с. 34]. В обох випадках право є процесом, а не результатом, рухом-до, а не станом речей. Однак якщо в А. Козловського це зумовлюється «гносеологічністю» його концепції, то в ірраціоналістичній концепції О. Мережка, як видається, радше еволютивністю як сутнісною соціально-психологічною властивістю права.

Вбачається, однак, певна суперечність між наведеними вище твердженнями про право як справедливість у дії та водночас про її принципову трансцендентність щодо світу. Якщо виходити з того, що в праві як поцейбічному явищі завжди присутні певні елементи несправедливості, право може виступати лише як «справедливість за звичаєм» в дії, але, мабуть, аж ніяк не як діюча «справедливість по природі». За таких умов остання, вочевидь, ніколи не може бути реалізованою в юридичній практиці.

У зв'язку з цим видається прикметним звернення дослідника до ідеалу альтруїстичної любові: «...оскільки справедливість являє собою діалектичну суперечність між свободою («справедливість по природі») і рівністю («справедли-

вість за звичаєм»), досягнути стійкого балансу між свободою і рівністю можна тільки на основі любові; любові, котра знаходить своє вираження в ідеях братерства і солідарності» [16, с. 55]. Таким чином, зняття суперечності між двома засадничими правовими цінностями відбувається у позаправовій сфері людського духу.

Підсумовуючи викладене, можна зауважити, що попри загальну спрямованість філософсько-правових побудов на подолання методологічних крайнощів легістського позитивізму та юснатуралізму в них пропонуються відмінні інтерпретації співвідношення між природним та позитивним правом. Так, зокрема, можуть бути виокремлені інтерпретації, що мають загалом інтегративне спрямування (В. Бачинін, А. Козловський, С. Максимов), та підходи, в яких так чи інакше відбувається розмежування природного права чи його онтологічних еквівалентів (законів Природи, права ества, справедливості тощо) і права позитивного, причому перше постулюється як відносно самостійний у буттєвому аспекті феномен (О. Івакін, О. Костенко, М. Костицький).

Попри те що сучасна філософія права в Україні містить приклади різних поєднань метафізико-ідеалістичних та емпірико-матеріалістичних тенденцій у трактуванні природно-правових феноменів, прикметною є спільна для представників різних підходів ідея єдності людства — чи то як трансцендентального суб'єкта (О. Мережко), чи то як емпіричної антропної реальності (П. Рабінович), чи то як антропологічно зумовленої моральної спільноти (С. Максимов), чи то як ідеї першолюдини (О. Івакін). Така єдність виступає онтологічною основою універсальності сутнісного права в його сучасних інтерпретаціях.

Поза всяким сумнівом, звернення до природно-правових підходів, використання їхнього евристичного методологічного потенціалу збагачує як філософсько-правову думку, так і державно-юридичну доктрину в Україні. З одного боку, таке звернення сприяє пошуку нових джерел знання про правову реальність, про глибинні, сутнісні соціально-антропологічні виміри права, про його буттєві основи, закономірності існування і розвитку, а також виробленню й обґрунтуванню ідеалів правової політики України. З іншого ж боку, воно стимулює, легітимізує й розвиває неопозитивістські підходи до аргументації правотлумачних та правозастосовних рішень, а також формує поняттєво-термінологічний апарат такої аргументації.

Водночас з практичного погляду видається доречним також і соціально-політичне питання про те, чому слугують і кому вигідні природно-правові концепції сьогодні. У спробі дати відповідь на нього передусім зауважимо, що говорити про безпосередній, прямий вплив філософсько-правової думки на економічну й політичну реальність України було б, очевидно, з методологічної точки зору щонайменше некоректно. Однак видається можливим констатувати зворотний зв'язок, присутній у низці поглядів тих представників юснатуралізму, у яких поняття природного права, з одного боку, практично позбавлене будь-якої змістовно-сислової визначеності, з огляду на що здатне легітимувати практично будь-які рішення, а з іншого боку — декларативно проголошується зразком та критерієм справедливості права позитивного. У позиціях такого роду (останні, зокрема з огляду на обмежений обсяг публікації, залишилися

поза межами нашого розгляду) формальна невизначеність поняття природного права чи його смислових еквівалентів виявляється лише теоретичним відображенням реальної невизначеності, притаманної сучасній системі державно-юридичного регулювання в Україні. В умовах триваючого перерозподілу власності і політичної влади така невизначеність якнайбільше сприяє реалізації інтересів олігархічного класу. Відповідно й згадані погляди, вочевидь, виявляються вельми придатними для легітимації саме цих соціальних інтересів. Однак ідеологічні зловживання природно-правовими ідеями, які мають місце у щойно згаданих випадках, не тільки не усувають, але навпаки, лише загострює необхідність, з одного боку, поглибленої філософсько-правової розробки онтологічних та гносеологічних засад права як такого, осягнення його сутності й створення цілісної картини правової реальності (розгляду концепцій, спрямованих на здійснення цього завдання, передусім і була присвячена ця стаття), а з іншого — встановлення зв'язків між природно-правовими конструкціями й фактичним юридичним регулюванням.

Соціально-практична значущість природно-правових підходів у розвитку правової системи України залежить насамперед від їхньої соціально-емпіричної спрямованості, від того, якою мірою ці підходи передбачають вивчення та врахування реальних соціальних (економічних, психологічних, моральнісних, культурних тощо) основ юридичного регулювання. Це, однак, змушує змінити рівень дискурсу, перейти від філософії права до його соціології, або ж, послугуючись термінологією М. Хайдеггера, від онтологічного до онтичного рівня осмислення права. Гадаємо, що саме такий перехід і визначає перспективи подальших досліджень «вічних питань» природного права.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Бачинин В. А.* Философия права и преступления. — Х. : Фолио, 1999. — 607 с. ; *Бачинин В. А.* Антитеза естественного и позитивного права: философско-культурологический анализ // *Общественные науки и современность.* — 1999. — № 6. — С. 76–97.
2. *Костенко О. М.* Принципи «універсальної конституції» природи // *Трибуна.* — 1993. — № 8–9. — С. 15; *Костенко О. М.* Принцип натуралізму в юридичній науці і кримінології // *Правова система України : теорія і практика : тези доповідей і наук. повідомлень наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 жовтня 1993 р.).* — К., 1993. — С. 390–392.
3. *Мироненко О. М.* Права і свободи людини у документах Великої французької революції. — К., 1995. — 40 с. ; *Мироненко О. М.* Права і свободи людини у західній політико-правовій ідеології XVII–XVIII ст. — К., 1995. — 41 с.
4. *Рабінович П. М.* Права людини та їх юридичне забезпечення : основи загальної теорії : конспекти лекцій з теорії держави і права. — Л., 1991. — 135 с.
5. *Рабінович С. П.* Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. — Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. — 576 с.
6. *Максимов С. И.* Правовая реальность : опыт философского осмысления. — Х. : Право, 2002. — 328 с.
7. *Макінтайр Е.* Після чесноти : дослідження з теорії моралі. — К. : Дух і Літера, 2002. — 436 с.
8. *Максимов С.* Конституційний принцип верховенства права : загальне і особливе // *Вісник Академії правових наук України.* — 2009. — № 3 (58). — С. 125–134.

9. Козловський А. А. Справедливість як гносеологічний принцип права // Ерліхівський збірник. Юридичний факультет Чернівецького ун-ту імені Юрія Федьковича. — Т. 1. — К. ; Чернівці : Рута, 2003. — С. 11–22.
10. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права // Проблеми філософії права. — 2004. — Т. III. — № 1–2. — С. 32–44.
11. Козловський А. А. Право як пізнання : вступ до гносеології права. — Чернівці : Рута, 1999. — 295 с.
12. Стовба А. В. Правовая ситуация как исток бытия права. — Х., 2006 — 176 с.; Стовба А. Право естества: в попытках переосмысления естественного права // Российский ежегодник теории права. — 2009. — № 2. — С. 81–95.
13. Стовба А. В. Фундаментальна онтологія правосуддя // Правосуддя : філософське та загальнотеоретичне осмислення. — К. : Реферат, 2009. — С. 90–115.
14. Рабінович С. П. От сущностной возможности — к социальной функции человека? (полемиические заметки о «праве естества») // Антропология права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Міжнар. круглого столу (Львів, 9–10 грудня 2011 р.). — Л. : Галицький друкар, 2011. — С. 443–450.
15. Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. — К. : Юстиниан, 2002. — 192 с.
16. Мережко А. Наука политики международного права. — К. : Юстиниан, 2009. — 144 с.

Рабінович С. П. Некласичні природно-правові підходи у філософсько-правовій думці сучасної України

Анотація. На основі розгляду сучасних природно-правових підходів у філософсько-правовій думці України виявляються методологічні відмінності стратегій пізнання природно-правових феноменів (справедливості, права, прав людини тощо). Демонструються зв'язки сучасного українського юснатуралізму з класичними та неklasичними доктринами природного права. Порівнюються особливості вирішення основних питань природного права (співвідношення природного та позитивного права, абсолютного та релятивного у праві) в окремих філософсько-правових концепціях.

Ключові слова: природне право, онтологічний природно-правовий підхід, соціальний натуралізм, інтерсуб'єктивний підхід, інтегративне праворозуміння.

Рабінович С. П. Некласические естественно-правовые подходы в философско-правовой мысли современной Украины

Аннотация. На основании рассмотрения современных естественно-правовых подходов в философско-правовой мысли Украины выявляются методологические различия стратегий познания естественно-правовых феноменов (справедливости, права, прав человека и др.). Демонстрируются связи современного украинского юснатурализма с классическими и неклассическими доктринами естественного права. Сравниваются особенности решения основных проблем естественного права (соотношение естественного и позитивного права, абсолютного и относительного в праве) в отдельных философско-правовых концепциях.

Ключевые слова: естественное право, онтологический естественно-правовой подход, социальный натурализм, интерсубъективный подход, интегративное правопонимание.

Rabinovych S. Non-Classical Natural Law Approaches in Contemporary Ukrainian Philosophical Thought

Summary. Basing on the considerations of the contemporary natural law approaches in Ukrainian legal philosophy methodological differences of the strategies

of cognition of natural law phenomena (justice, law, human rights etc.) are revealed. Connections of modern Ukrainian “jusnaturalism” with classical and nonclassical doctrines of natural law are demonstrated. Peculiarity of solutions of the main problems of natural law (correlation of natural and positive law, absolute and relative in law) in conceptions of legal philosophy are compared.

Key words: natural law, ontological natural law approach, social naturalism, intersubjective approach, integrative legal approach.